

Міністерство внутрішніх справ України
Луганський державний університет внутрішніх справ
Кафедра кримінології та соціології
Лабораторія соціологічних і кримінологічних досліджень

В.І. Поклад

**МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА
ВИВЧЕННЯ ЛАТЕНТНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

Навчальний посібник

Луганськ
РВВ ЛДУВС
2007

УДК 343.9(072)
ББК 67.99.(2)89.7
П-78

Рецензенти: *Ю.О. Кучер*, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля; *А.С. Беніцький*, кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри кримінального права Луганського державного університету внутрішніх справ

*Рекомендовано вченою радою Луганського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 5 від 25 липня 2006 року)*

Поклад В.І.

П- 78 Методологія та методика вивчення латентної злочинності: Навчальний посібник / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. – 48 с. – Бібліогр.: С. 40-46.
ISBN 978-966-2905-18-2

У пропонованому навчальному посібнику висвітлюються методологічні та методичні засади вивчення латентної злочинності. Дасться аналіз основних теоретичних підходів до проблеми, розглядається світовий досвід, пропонуються різні методики проведення емпіричних досліджень.

Посібник призначений для студентів, курсантів, аспірантів і викладачів вищих юридичних навчальних закладів, а також наукових і практичних працівників, які цікавляться проблемами вивчення злочинності.

ISBN 978-966-2905-18-2

© Поклад В.І., 2007

© Луганський державний університет
внутрішніх справ, 2007

ПЕРЕДМОВА

Вивчення кримінології як складової підготовки фахівців-правознавців передбачає не тільки ознайомлення з різноманітними теоретичними моделями, що пояснюють злочинність. Студенти, більшість яких у майбутньому матимуть справу з різними проявами суспільно небезпечної поведінки, повинні засвоїти також сучасні методики аналізу кримінальних явищ, у тому числі й феномена прихованої злочинності.

Злочинність у різних її проявах залишається однією з найгостріших проблем сучасності. Негативний вплив на всі сфери суспільного життя, постійна загроза процесам реформування суспільства, спричинення соціальної дестабілізації – усе це потребує підвищення рівня ефективності протидії будь-яким злочинним проявам. У свою чергу, вирішення цієї проблеми неможливе без наукового забезпечення всіх рівнів соціально-го та державного контролю злочинності.

Розв'язання цього питання диктується необхідністю пізнання реальних масштабів злочинності, здійснення достовірного прогнозу "поведінки" злочинності на перспективу, визначення адекватної до фактичної криміногенної ситуації стратегії й тактики боротьби зі злочинністю, а також подальшим розвитком науки кримінології, дослідження якої повинні ґрунтуватися на якнайповніших статистичних показниках, що характеризують стан злочинності.

Дані статистичної звітності, які вважаються офіційними показниками стану злочинності в країні, не задовольняють потребам справжнього наукового пізнання. І це є не тільки нашою національною проблемою, коли статистика відображає не стільки стан злочинності, скільки стан її реєстрації (так, у 2003 році зміна міністра внутрішніх справ і посилення останнім вимог до реєстрації правопорушень призвели до зростання кількості злочинів в Україні майже на чверть). Як вважає англійський соціолог Е. Гідденс, статистика злочинності та правопорушень є найненадійнішою з усієї офіційної інформації з соціальних питань¹. На думку І. Руценка, кримінальні статистики "не відображають реальних чисел злочинності та залежать від різних мінливих суб'єктивних факторів або установлених організаційних схем, що проціджують реальні події на догоду поліцейським чиновникам"².

Латентна (прихована) злочинність істотно спотворює наші уявлення про її реальний стан, структуру, характер, динаміку, про розмір і характер завданої шкоди; зменшує ступінь достовірності прогнозів; перешкоджає реалізації принципу невідворотності відповідальності; підриває авторитет правоохоронних органів; сприяє подальшому зростанню злочинності та знижує антикримінальну активність громадян, негативно впливає на економічне життя країни, призводить до послаблення державного контролю над економікою та сферою фінансів.

Прихована злочинність позначається і на соціально-психологічному кліматі в суспільстві. Вона породжує в громадян невіру в здатність державної влади

---

¹ Див.: Гидденс Э. Социология. – М., 1999. – С. 132.

² Руценко І.П. Соціологія злочинності // Спеціальні та галузеві соціології: Навчальний посібник. – К., 2003. – С. 247.

гарантувати їх безпеку, створити сприятливі умови для реалізації конституційних прав і свобод, ефективно вести боротьбу зі злочинністю, забезпечити невідворотність відповідальності винних осіб за правопорушення. Безкарна злочинність сприяє "звиканню" населення до кримінальних проявів, зниженню рівня законності та моральної вимогливості в суспільстві¹.

Актуальність вивчення проблеми латентної злочинності визначається необхідністю реалізації відправних принципів кримінально-правової політики. Насамперед ідеться про послідовну реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності особи, що вчинила злочин, про забезпечення повноти і всебічності розслідування та розв'язання кримінальних справ, про адекватність і відповідність засобів правової дії скоєному, що, по суті, є необхідною умовою винесення справедливого покарання, його індивідуалізації².

Проте доводиться констатувати, що, незважаючи на серйозність і актуальність проблеми латентної злочинності, цілеспрямованих і масштабних досліджень у цій сфері поки що не проводиться. Можна згадати лише окремі епізоди, пов'язані з локальними дослідженнями. Усе це зумовлює необхідність з'ясування методологічних і методичних параметрів дослідницької діяльності.

---

¹ Див.: Акутаев Р.М. Латентная преступность: актуальность проблемы и понятие // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 79-80.

² Див.: Акутаев Р.М. Криминологический анализ латентной преступности. Дис.: ... д-ра юрид. наук. – СПб, 1999.

Розділ 1

Методологія вивчення латентної злочинності

На існування прихованої злочинності вказували ще засновники кримінології. Наприклад, А. Кетле говорив, що відома лише частина всіх злочинів, які скоюються. Російський криміналіст Ф. Захаревич писав: "...число арештантів, переданих до рук правосуддя, не є ще за-сіб, цілком достатній для числа злочинів, істинно скоюваних. Статистичні цифри, узяті в масі, скоріше повинні вважатися мірлами поліцейської діяльності, ніж станів злочинності в губернії або області"¹.

У теоретичному плані вивчення латентної злочинності важливе для пізнання фактичного стану злочинності, її дійсних розмірів, структури, географії та її реальної ціни². Але при цьому специфіка об'єкта дослідження ускладнює проведення багатьох традиційних дослідницьких процедур. Загалом злочинність як така належить до латентних соціальних явищ і процесів, які відрізняються вже тим, "що кримінальні відносини за суттю є прихованими від сторонньо-

---

¹ Цит. за: Сутурин М.А. Некоторые вопросы изучения и измерения латентной преступности // <http://www.lawinstitut.ru>

² Див.: Акутаев Р.М. Латентная преступность: актуальность проблемы и понятие // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 81.

го ока, а їх суб'єкти мають мотиви не ділитися відповідною інформацією зі сторонніми людьми"¹. Таким чином, об'єктом дослідження стає "латентність у квадраті".

Відправним методологічним завданням наукового дослідження проблем латентної злочинності є її визначення та з'ясування місця в поняттєвій системі координат, оскільки "кожне явище сприймається дослідником тільки в раніше засвоєних ним поняттях"².

У першу чергу слід визначити місце латентних злочинів у загальній структурі злочинності. Німецький кримінолог Г. Шнайдер, використовуючи кілька критеріїв (злочинність, кримінальний процес, система покарань), будує "піраміду злочинності" з кількома латентними страатами:

- загальна маса деліктів;
- злочини, відомі жертвам;
- делікти, відомі поліції;
- підозрювані;
- покарані в адміністративному порядку;
- умовно засуджені;
- засуджені;
- ув'язнені³.

На думку С. Іншакова, усі види злочинності за характером правового реагування можна представити у вигляді своєрідної піраміди:

---

¹ Рущенко І.П. Соціологія злочинності // Спеціальні та галузеві соціології: Навчальний посібник. – К., 2003. – С. 246.

² Див.: Резник В. Теоретико-концептуальное моделирование в маркетинговом исследовании: системно-методологические аспекты // Социология: теория, методы, маркетинг. – 1999. – № 4. – С. 86.

³ Див.: Шнайдер Г.-Й. Криминология / Пер. с нем. – М., 1994. – С. 111.

- фактична злочинність;
- виявлена злочинність;
- зареєстрована злочинність;
- злочинність, установлена судом¹.

Виходячи з цього, можна визначити латентну злочинність як частину фактичної злочинності, яка не була відображена в кримінальній статистиці, тобто не зареєстрована та, відповідно, не отримала юридичної оцінки в суді. Або (розгорнутіше): "Частина реально існуючої в певних просторово-часових (тобто у визначеному місці та за певний період) межах фактичної злочинності, яка є кумулятивним (накопичувальним) масивом злочинів і осіб, що вчинили їх, не виявлених органами кримінальної юстиції та не врахованих кримінальною статистикою, у межах термінів давності притягнення до кримінальної відповідальності"².

В основі латентності як соціокультурного явища лежить прагнення певних індивідів (груп) приховувати ті чи інші девіантні вчинки заради збереження своїх зв'язків із суспільством. Адже загальний соціальний порядок підтримується різними системами соціального контролю, побудованого на основі заохочення соціально нормальної (схвалюваної більшістю) поведінки та покарання соціальних відхилень (засуджуваної поведінки). Загроза стати об'єктом громадського засудження завжди спонукає до приховування будь-яких девіацій, які більшістю оцінюються негативно: від аморальних дій і до протиправних вчинків. Частиною загального соціального контролю є

---

¹ Див.: Иншаков С.М. Криминология: Учебник. – М., 2000. – С. 19.

² Див.: Сутурин М.А. Некоторые вопросы изучения и измерения латентной преступности // <http://www.lawinstitut.ru>

кримінально-правовий контроль, що функціонує так само, але покарання важить значно більше, ніж заохочення. Звідси й посилення рівня "прихованості" вчинків. Так, "для злочинності та правопорушень є "нормою", коли одна зі сторін (винний суб'єкт) приховує злочин. Але для деяких видів злочинності така "норма" поширюється на обидві сторони"¹. Це стосується в першу чергу таких правопорушень, як корупція, проституція, економічні злочини, незаконний обіг наркотиків.

Усю латентну злочинність можна умовно поділити на дві основні сукупності злочинів: "природну" латентність (випадки, коли правоохоронні органи не дізналися про факт вчинення злочину) та "штучну" латентність (випадки, коли правоохоронні органи, маючи необхідну інформацію про вчинення злочину, не ставлять його на облік).

На думку російського кримінолога Р. Акутаєва², *природно-латентні злочини* можна поділити на чотири групи:

1) злочини, про скоєння яких може не знати ніхто, включаючи й самого правопорушника (необережні, ситуативні злочини);

2) злочини, про які потерпілі не повідомляють через незацікавленість у їх виявленні;

3) "злочини без жертв", коли нікому повідомляти в компетентні органи (екологічні злочини);

4) злочини, які відомі дуже вузькому колу осіб, зацікавлених у його приховуванні.

---

¹ Див.: Рущенко И.П. Латентные социальные процессы: теоретические и практические аспекты исследований наркомании // Социс. – 1999. – № 10. – С. 76.

² Див.: Акутаев Р.М. К вопросу о методах измерения латентной преступности // Государство и право. – 1998. – № 7.

Аналізуючи наведену класифікацію, до основних причин природної латентності злочинів можна віднести відсутність очевидних наслідків або їх мало-значущість, відсутність безпосередніх постраждалих, а також недовіру до правоохоронних органів (в основному через відсутність віри в їх здатність розкрити злочин і захистити заявника), небажання взагалі "зв'язуватися" з міліцією, побоювання помсти з боку злочинців (або укладання з ними угоди), небажання розголосу факту посягань¹. Слід зважати також і на соціокультурні особливості суспільства (або навіть окремого регіону). Наприклад, факти сімейного насильства по-різному сприймаються в індустріальному та патріархальному суспільствах. Відповідно громадська думка дає різну оцінку фактам заяв про такі випадки, що впливає на поведінку потерпілих.

Штучно-латентні злочини можуть бути представлені в таких двох групах:

- 1) відомі, але не взяті на облік злочини;
- 2) відомі, узяті на облік, але не розкриті злочини².

Перша група злочинів є наслідком ситуацій, коли правоохоронні органи, які отримали повідомлення про скоєний злочин, не реагують і не розслідують його. На таку поведінку правоохоронців може впливати ціла низка факторів. Так, за результатами дослідження, проведеного у США, вірогідність складення офіційного поліцейського звіту про правопорушення залежить від: 1) тяжкості злочину; 2) активності потер-

---

¹ Див.: Криминология / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. – М., 2000. – С. 122.

² Див.: Акутаев Р.М. К вопросу о методах измерения латентной преступности // Государство и право. – 1998. – № 7.

пілого; 3) ступеня споріднення між потерпілим і правопорушником; 4) рівня поваги до потерпілого; 5) расової належності потерпілого; 6) присутності свідка¹. Як ми бачимо, дія визначених факторів в основному має універсальний характер.

Для другої групи злочинів характерним є те, що правоохоронні органи були поінформовані про реально скоєний злочин, здійснили його первинну реєстрацію, формально вжили якихось заходів до його розслідування, але через недостатнє бажання, слабку професійну підготовку і т.ін. не встановили в заподіяному події або складу злочину.

Слід відзначити, що достатньо чіткої межі між обома групами латентних злочинів не існує. Між ними є певний взаємний зв'язок. Російський кримінолог Р. Акутаєв вважає, що "багато так званих природно-латентних злочинів у своїй значній частині перетворюються на штучно-латентні"². Це стає можливим через безвідповідальність і безконтрольність працівників правоохоронних органів, які своєю поведінкою посилюють небажання громадян звертатися з повідомленнями про злочини.

Крім природно-латентних і штучно-латентних злочинів, деякі науковці вживають поняття "межова ситуація"³, яка характеризує випадки добросовісної помилки щодо злочинів проти особи. Такі ситуації мають місце там, де потерпілі не повідомляють про злочини

---

¹ Див.: Криминология / Под ред. Дж. Ф. Шели; Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2003. – С. 110-111.

² Див.: Акутаев Р.М. Латентная преступность: актуальность проблемы и понятие // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 81.

³ Див.: Алексеев А.М., Роша А.И. Латентная преступность и эффективность деятельности правоохранительных органов // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1973. – Вып. 19. – С. 31.

через неправильну фактичну чи правову оцінку діяння. У науковому та практичному плані певний інтерес викликає також поняття "уявної латентності", проявами якої є випадки, коли особи, котрі вважають себе потерпілими від злочину, звертаються із заявами до офіційних органів, хоча за критеріями кримінального права діяння не містить складу злочину. Уявна латентність також має місце там, де конкретні акти поведінки (наприклад вживання наркотиків) сприймаються громадянами як злочинні дії, що залишаються безкарними, хоча об'єктивно вони такими не є¹.

У юридичній літературі окремо виділяються й такі елементи латентної злочинності, як латентність злочину та латентність особи, яка його скоїла². Практика правоохоронної діяльності знає численні факти формального виявлення й обліку злочинів без фактичного встановлення та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у їх скоєнні. Такі діяння, на думку Р. Акутаєва, слід відносити до латентних злочинів, адже складовими прихованої злочинності рівною мірою є сукупність злочинів і сукупність осіб, які їх скоїли³.

Для характеристики прихованої злочинності вживається термін "*рівень латентності*" – частка незареєстрованих злочинів серед усіх фактично скоєних кримінальних деліктів. Рівень латентності буває високий (понад 65%), середній (30-60%) і низький (менше 30%). Практика роботи правоохоронних органів пока-

---

¹ Див.: Акутаев Р.М. Латентная преступность: актуальность проблемы и понятие // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 86.

² Див.: Акутаев Р.М. К вопросу о методах измерения латентной преступности // Государство и право. – 1998. – № 7.

³ Див.: Акутаев Р.М. Латентная преступность: актуальность проблемы и понятие // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 83.

зує, що *низький рівень* характеризує злочини, приховувати які дуже складно (убивства, розбої, крадіжки); *середній рівень* – злочини, які менш очевидні або мотивація заяви про які в потерпілих слабка; *високий рівень* – це, як правило, неочевидні злочини, коли потерпілі не схильні про них заявляти (з'валтування), а також так звані "злочини без конкретних жертв" (економічні й екологічні злочини).

Харківський соціолог І. Рущенко пропонує розрізняти всі латентні процеси за *ступенем латентності*. На його думку, до процесів 1-го рівня латентності (найвища прихованість подій) можна віднести розповсюдження наркотиків, проституцію, корупцію й усі так звані "злочини без жертв". Вони характерні тим, що основні агенти процесу не схильні розголошувати інформацію, бо стосунки здійснюються "за згодою сторін". Латентні процеси 2-го рівня характерні тим, що є ображена, скривджена сторона, жертви агресії та ненормативних стосунків і, принаймні, певна їх частина прагне зробити офіційну заяву, але на практиці фіксується менша частина відповідних подій, а переважна більшість деліктів лишається поза статистикою. Нарешті, процеси 3-го рівня латентності відносяться до тих випадків, які на загал відомі, зафіксовані, але до кінця не з'ясовані, наприклад: не встановлено всіх обставин злочину, не виявлено злочинця або його місцеперебування, тобто відповідно до процесуальних вимог злочин до кінця не розкрито¹.

Наведені вище загальні теоретичні характеристики латентної злочинності, її різновидів та основних факторів стають методологічною основою для прове-

---

¹ Див.: Рущенко І.П. Соціологія злочинності. – Х., 2001. – С. 242-243.

дення емпіричних досліджень, яка втілюється в програмі дослідження.

У структурі програми дослідження виділяються методологічний, методичний та організаційний розділи.

У методологічному розділі програми визначаються та формулюються *проблема дослідження* (суперечність між реальним станом злочинності та недостатністю теоретичних знань про нього, що вимагає науково-практичного вирішення), *мета дослідження* (очікуваний кінцевий результат діяльності дослідника, який полягає у вивченні зазначеної суперечності (проблеми) та вироблення рекомендацій щодо його пом'якшення), *завдання дослідження* (конкретні кроки для досягнення мети), *об'єкт дослідження* (сфера суспільної реальності, яка містить у собі проблему), *предмет дослідження* (прояви, окремі характеристики об'єкта, які мають безпосереднє відношення до проблеми), *логічний аналіз предмета дослідження* (створення теоретичної моделі проблемної ситуації), *гіпотези дослідження* (науково обґрунтовані припущення про результати вивчення проблеми).

Якщо методологічний розділ програми спрямований на з'ясування того, що досліджується, то її *методичний розділ* покликаний дати відповідь на запитання "як досліджувати?". Розроблення методики передбачає, по-перше, визначення кола джерел первинної інформації (усе населення, жертви злочинів, експерти, документи тощо), по-друге, визначення методів збирання первинної інформації (опитування, експертна оцінка, вивчення документів, спостереження тощо), і, по-третє, конструювання методичного інструментарію для проведення дослі-

дження (анкета, бланк аналізу документа, картка спостереження).

Організаційний розділ у програмі дослідження втілюється в робочому плані, який є організаційно-методичним документом, що фіксує основні етапи роботи відповідно до програми дослідження, містить перелік календарних термінів, матеріальних і людських витрат, необхідних для досягнення кінцевої мети.

Розділ 2

Світовий досвід вивчення латентної злочинності

Наявність певної кількості злочинів, які з тих або інших причин не були зареєстровані, унеможливає достатньо коректне вивчення злочинності. Так, наприклад, якщо кримінолог вивчає тільки злочинців, засуджених судом, його завжди можна звинуватити в тому, "що він вивчає зовсім не справжніх злочинців, а всього лише незначну частку нетипових і невмілих неводах, що заплуталися в труднощах юридичної техніки"¹. Зрозуміло, що без знання справжнього стану злочинності неможливо розробити реальні програми боротьби з антисоціальними явищами.

У кримінології вже давно ведуться пошуки шляхів доповнення (перевірки) даних статистики злочинності. Підвищення якості вивчення реального стану злочинності видається можливим за рахунок поєднання трьох систем даних: 1) офіційної статистики; 2) соціологічних даних; 3) експертних оцінок².

---

¹ Див.: Таплен П. Кто такой преступник? // Социология преступности. – М., 1966. – С. 60.

² Див.: Саенко Ю. К вопросу о создании системы показателей современного состояния общества // Социология: теория, методы, маркетинг. – 1999. – № 3. – С. 28.

Однією з сучасних методик вимірювання рівня латентності злочинів вважається проведення віктимологічних опитувань населення. Так, Бюро перепису США починаючи з 1973 року двічі на рік опитує 60 тисяч осіб з метою визначення кількості жертв злочинів (проект "Національний огляд злочинності"). У ході дослідження з'ясовуються місця скоєння злочинів, час доби, використання зброї, кількість постраждалих, дані про жертви (стать, раса, вік, освіта, сімейний стан, шкода для здоров'я, витрати на лікування, відшкодування втрати майна)¹.

У результаті проведених досліджень було з'ясовано, що про більшість серйозних злочинів у поліцію повідомлень не надходило. Частіше за все громадяни повідомляють про крадіжки з торговельної мережі (86%), а найрідше – про квартирні крадіжки зі шкодою менше 50 доларів².

За даними Звіту японської поліції про дослідження латентної злочинності (які проводяться в Японії з початку 70-х років), пересічно відбувається в житті удвічі більше кримінальних подій, ніж це реєструє поліція. За окремими злочинами кількість латентних деліктів у Японії перевищує кількість зареєстрованих таким чином: вандалізм – у 25 разів, вторгнення до помешкання – у 4 рази, привласнення майна – майже в 4 рази, шахрайства – у 2 рази, завдання тілесних ушкоджень – на 42%, крадіжки – на 87%³.

У Великій Британії віктимологічні дослідження, які отримали назву Британські огляди злочинності, проводяться з 1982 року. Крім з'ясування рівня фактичної

---

¹ Див.: Криминология / Под ред. Дж. Ф. Шели; Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2003. – С. 111.

² Див.: Гидденс Э. Социология. – М., 1999. – С. 132.

³ Див.: Уэда К. Преступность и криминология в современной Японии / Пер. с япон. – М., 1989. – С. 74.

злочинності, британські кримінологи вираховують імовірність ризику стати жертвою злочину, визначають різницю у віктимізації різних груп населення¹.

Співставлення даних кримінальної статистики з результатами досліджень дозволяє отримати кількісні характеристики рівня латентності – як злочинності взагалі, так і за окремими видами злочинів. Так, за результатами досліджень, проведених науковцями Геттінгенського університету (Німеччина, 1974 рік), співвідношення між зареєстрованою злочинністю та латентною становило:

- крадіжки, вчинені за обтяжуючих умов – 1:2;
- крадіжки без обтяжуючих умов – 1:15;
- умисне заподіяння тілесних ушкоджень – 1:8;
- пограбування – 1:6.

Середній показник співвідношення зареєстрованої та латентної злочинності за узагальненими даними німецьких дослідників дорівнював 1:10². Такі ж розрахунки наводять і російські кримінологи³. Цікаво, що аналогічний результат було отримано в ході віктимологічного дослідження, проведеного лабораторією соціологічних і кримінологічних досліджень Луганської академії внутрішніх справ у 2002 році. Тоді на шість тисяч зареєстрованих злочинів припадало 14% мешканців м. Луганська, які (за результатами опитування) вважали себе жертвами деліктів, що дорівнює 63 тисячам осіб у складі генеральної сукупності. А доктор юридичних наук О. Литвак взагалі вважає, що розміри латентної зло-

---

¹ Див.: Рущенко І.П. Соціологія злочинності. – Х., 2001. – С. 260-261.

² Див.: Криминологія: Словарь-справочник / Пер. с нем. – М., 1998. – С. 90.

³ Див.: Криминологія: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. – М., 1995. – С. 58.

чинності набагато більші, ніж 90% від усіх фактично скоєних злочинів¹.

На основі певного збігу показників зареєстрованої та латентної злочинності в різних країнах уявляється можливим висловити припущення, що дані кримінальної статистики кожної окремої країни відображають здатність конкретної правоохоронної системи "переварити" певну кількість злочинів. Як вважають німецькі кримінологи, "якби всі злочини були реально зареєстровані, то це порушило б всю систему юстиції та призвело до ерозії норм"².

Російський кримінолог В. Лунєєв на основі аналізу статистики стану кримінально-правового контролю злочинності в Росії за 1993 рік з використанням методу експертної оцінки наводить такі дані³:

№	Злочини й особи	%
Злочини		
1.	Фактична злочинність	100
2.	Заявлена злочинність	50-60
3.	Зареєстрована злочинність	35-45
4.	Розкрита злочинність	18-20
Особи		
5.	Виявлено осіб	16-18
6.	Притягнуто осіб до карної відповідальності	12-15
7.	Засуджено осіб	10-12
8.	Засуджено осіб до позбавлення волі	4-5

В Україні низку опитувань, предметом яких серед іншого була віктимізація населення та латентна зло-

---

¹ Див.: Литвак О. Латентна злочинність: деякі аспекти // Право України. – 2003. – № 12. – С. 63.

² Див.: Кримінологія: Словарь-справочник / Пер. с нем. – М., 1998. – С. 90.

³ Див.: Лунєєв В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. – М., 1999. – С. 126.

чинність, провели з 1997 до 2001 року соціологи соціально-психологічного факультету Національного університету внутрішніх справ (м. Харків). За даними опитувань були розраховані коефіцієнти латентності окремих видів злочинів (співвідношення незареєстрованих деліктів до загальної кількості фактів віктимізації населення м. Харкова). Згідно з результатами опитування 1999 року ці коефіцієнти склали:

- кишенькова крадіжка – 24,4;
- хатня крадіжка – 3,5;
- інші крадіжки грошей, речей – 33,5;
- вуличне хуліганство – 8,9;
- грабунок, розбій – 1,9;
- побиття, тілесні ушкодження – 6,0;
- шахрайство – 30,0¹.

Результати віктимологічних досліджень надають можливості вимірювати також окремо як "природну", так і "штучну" латентність. Так, за результатами досліджень, проведених у Сполучених Штатах Америки в 1994 році, загальний рівень "природної" латентності становив 64%. Стосовно окремих злочинів цей показник характеризувався такою ієрархією²:

Злочини	Рівень природної латентності, %
Крадіжки домашнього майна	73
Зґвалтування	68
Вуличні крадіжки	67
Пограбування	45
Крадіжки автотранспорту	22

¹ Див.: Рущенко І.П. Соціологія злочинності. – Х., 2001. – С. 266-272.

² Див.: Криминологія / Под ред. Дж. Ф. Шели; Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2003. – С. 227.

Спробою з'ясування розміру "природної" латентності було дослідження, проведене в червні 2002 року в Луганську (720 респондентів). Для його визначення респондентам пропонувалося відповісти на таке запитання: "Як Ви гадаєте, яка частка людей, що стали жертвами злочинів, звертається по допомогу до міліції?". Шляхом математичного опрацювання результатів опитування за спеціальною формулою зі шкалою з варіантами відповідей "більше двох третин", "близько половини", "менше третини" було з'ясовано, що приблизна частка заявників про злочини дорівнює 48% від потерпілих осіб. Отже, частка громадян, які стали жертвами злочинів та не повідомляли про них до органів внутрішніх справ, склала 52%.

Узагалі, результати переважної більшості віктимологічних досліджень доводять, "що про половину серйозних злочинів, включаючи зґвалтування, грабежі та напади з метою заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, поліції не повідомляється"¹.

---

¹ Див.: Гидденс Э. Социология. – М., 1999. – С. 132.

Розділ 3

Методика вивчення латентної злочинності

Методи, за допомогою яких можна виявити латентну злочинність, поділяються на *загальні* та *спеціальні*.

До *загальних* методів належать вивчення громадської думки про стан злочинності; віктимологічні опитування; експертна оцінка при опитуванні фахівців; вивчення документів правоохоронних органів, контрольно-ревізійних органів, медичних установ і т.п.

Кожен із цих методів має як свої переваги, так і певні недоліки. Так, при проведенні масових (віктимологічних) опитувань з'ясовується, що, як правило, респонденти забувають про незначні злочини, жертвами яких вони стали більше півроку до опитування¹. Крім того, масові опитування є вочевидь складною справою з точки зору їх організаційно-технічного та матеріально-фінансового забезпечення. Для досягнення достатнього рівня репрезентативності (емпіричної обґрунтованості) результатів вивчення латент-

---

¹ Див.: Криминологія / Под ред. Дж. Ф. Шели; Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2003. – С. 225.

них злочинів обсяг вибіркової сукупності досягає кількох тисяч (або навіть десятків тисяч¹) респондентів, що вимагає залучення значних коштів і ресурсів. І взагалі вважається, що "така методика придатна не для всіх видів злочинів, а здебільшого для загальнокримінальної злочинності, яка має конкретних потерпілих"².

При проведенні опитувань у середовищі суб'єктів делінквентної поведінки досить часто доводиться мати справу з так званими "зміненими особистостями", які у більшості своїй не налаштовані нормально співпрацювати з інтерв'юерами³. Існує велика ймовірність спотворення інформації через вже згадуваний ефект "латентності у квадраті", тобто через небажання делінквентів надавати достовірну інформацію як про злочини, що стали відомими, так і ще більшою мірою про невиявлені злочини. Серед професіоналів існує думка, що коли у звичайних опитуваннях фактологічна інформація співпадає з дійсним станом речей на 80-90%, то при вивченні девіантної поведінки рівень збігу зменшується до 40-50%⁴.

Метод вивчення документів найкраще використовувати для аналізу деяких аспектів "штучної" латентності, де джерелом первинної інформації стають заяви громадян про скоєні злочини, книги обліку правопорушень тощо. Але в цілому можливості цього

---

¹ У ході Національного віктимологічного опитування (США) у 1994 р. було опитано 90560 респондентів (Див.: Криминологія / Под ред. Дж. Ф. Шели; Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2003. – С. 112).

² Рущенко І.П. Соціологія злочинності // Спеціальні та галузеві соціології: Навчальний посібник. – К., 2003. – С. 252.

³ Див.: Рущенко І.П. Соціологія злочинності. – Х., 2001. – С. 250.

⁴ Див. там само. – С. 255.

методу для вивчення латентної злочинності дуже обмежені, хоча певним чином він може виконувати допоміжну функцію при проведенні комплексних досліджень.

Більш доступними й одночасно достатньо репрезентативними щодо проблеми латентності злочинів є експертні методи опитування фахівців, які поділяються на *індивідуальні* та *групові*.

Основним *критерієм відбору експертів* є їхня компетентність. Крім цієї якості також враховуються креативність, ставлення до експертизи, ступінь аналітичності, широта мислення тощо.

У дослідженнях латентності злочинів експертами можуть бути юристи, працівники органів внутрішніх справ, судді, працівники прокуратури, спеціалісти різних галузей, які компетентні в досліджуваній проблемі, а також досвідчені "носії" кримінальної установки – професійні злочинці, рецидивісти тощо. Наприклад, при вивченні проблем латентності злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, експертами можуть бути працівники медичних (наркологічних) закладів. А якщо нас цікавлять латентні підліткові правопорушення, то не обійтися без досвіду вчителів і педагогів середніх шкіл. Інколи бажано залучати до експертних опитувань журналістів, які спеціалізуються на висвітленні проблем злочинності, або представників правозахисних громадських організацій.

Розмір вибірки (визначення кількості експертів для опитування) визначається темою та завданнями дослідження. Практика доводить, що достатній обсяг цільової вибірки – 15-50 осіб. Треба добре усвідомити, що репрезентативність експертного опитування залежить не стільки від кількості опитаних експер-

тів, скільки від якості їх відбору. Для відбору експертів необхідно, по-перше, сформулювати критерії відбору (відповісти на питання: "Хто може виступати як експерт з даної проблеми?"), по-друге, визначити процедури відбору (відповісти на питання: "Як установити відповідність експерта необхідним вимогам?").

Експертні методи, що належать до групи індивідуальних, припускають роботу дослідників з кожним із залучених експертів окремо. Індивідуальність полягає в тому, що експерти не збираються разом, не знайомляться з оцінками інших експертів, різних експертів можуть опитувати щодо різних аспектів однієї проблеми, також можуть бути різними й процедури опитування різних експертів. Найчастіше в індивідуальному експертному опитуванні використовуються такі методи:

1. Стандартизоване експертне опитування. Цей метод вимагає від дослідницької команди попередньої чіткої структуризації проблеми (шляхом ретельної розробки програми дослідження) та визначення переліку всіх питань, на які необхідно отримати однозначні відповіді. Для реалізації опитування розробляється стандартизована анкета з питаннями закритого типу (з пропозицією варіантів відповіді). Анкетування може проводитися як у ході особистої бесіди інтерв'юєра з експертом, так і шляхом "самозаповнення". У цьому випадку присутність інтерв'юєра необов'язкова, анкету може бути надіслано звичайною чи електронною поштою, проте потрібна попередня домовленість з експертом про опитування. Метод передбачає високу кваліфікацію фахівців-дослідників на етапі поставлення завдань і планування дослідження, проте вельми простий у частині

організації та проведення опитування, а також у частині опрацювання отриманої інформації. Вимоги до анкет (структура, формулювання питань і варіантів відповідей) достатньо стандартні й аналогічні вимогам, що ставляться до опитувань неекспертного рівня. Одна з основних вимог – використання загальноприйнятої професійної мови, однозначність трактування вживаних термінів.

2. Нестандартизоване експертне опитування. Метод є особистим інтерв'ю з експертом з певної проблеми. Ступінь формалізації інтерв'ю може бути різним. Низький рівень формалізації опитування – неформальна бесіда, для якої визначається тільки тема, а далі експерт сам вирішує, як її висвітлювати (інтерв'юєр при цьому задає уточнюючі чи навідні питання). Високий рівень формалізації передбачає розробку чітко структурованого опитувальника з питаннями відкритого типу. Цей метод у порівнянні з попереднім складніший як на етапі проведення опитування (вимагає високої кваліфікації інтерв'юєра), так і на етапі інтерпретації отриманої інформації (вимагає високої кваліфікації дослідника).

3. Метод "індивідуального блокнота". Він є заочною формою роботи експерта без безпосереднього спілкування з дослідниками. Експерт одержує блокнот, на першій сторінці якого описана проблема, і потім протягом обумовленого періоду (який визначається складністю проблеми й терміновістю її вирішення) заносить у цей блокнот усі свої думки, ідеї, зауваження, що стосуються поставленого завдання, після чого здає блокнот дослідникам.

4. Метод парних переваг. Експертам пропонується дати оцінку впливовості якихось факторів або можливості різних сценаріїв розвитку майбутнього

(шляхом побудови так званої матриці парних переваг щодо певних чинників). Цей метод дозволяє проаналізувати чинники та зрештою оцінити кожний сценарій можливого розвитку. Його доцільно використовувати при вивченні факторів латентності злочинів.

На відміну від індивідуальних *групові* методи припускають колективну роботу експертів (очну або заочну), вони вимагають узгодження думок усіх експертів і розроблення загального експертного висновку на основі консенсусу. До цієї групи методів належать:

1. Метод Дельфі, який є заочним і анонімним опитуванням експертної групи в декілька турів з узгодженням думок експертів. Експертам пропонуються опитувальні листи з досліджуваної проблеми. Ступінь стандартизованості питань може бути різним (вони можуть бути як закритими, так і відкритими, передбачати як кількісну, так і якісну відповідь). Можливі варіації і в плані аргументування й обґрунтування експертних оцінок (що може бути обов'язковим або ні). Як правило, метод Дельфі реалізується в 2-3 тури, причому при повторних опитуваннях експертам пропонується ознайомитися або з думками й аргументами кожного експерта, або з середньою оцінкою. На повторних турах експерти можуть помінати свою оцінку, узявши до уваги аргументи колег, а можуть залишитися при колишній думці та висловити обґрунтовану критику інших оцінок. Існують різні методики узгодження експертних оцінок: з урахуванням (або без) кваліфікації експертів (як вагових коефіцієнтів), з відкиданням (або без) крайніх оцінок та інші. Метод Дельфі має вельми істотні переваги, які іноді роблять його не-

замінним. По-перше, заочність і анонімність дозволяють уникнути конформізму чи орієнтації на авторитети, що могло б виникнути, якби експертів зібрали разом, щоб вони обнародували свою думку. По-друге, експерти мають нагоду змінити свою думку без ризику "втратити обличчя".

2. Метод номінальних груп. Метод є певним перехідним різновидом від індивідуального опитування до групового. У ході реалізації цього методу спочатку проводиться індивідуальне опитування одних експертів, а потім результати інтерв'ю так само автономно та незалежно один від одного обговорюються іншими експертами. Експерти можуть висловити згоду чи незгоду з думками, що раніше прозвучали. Необхідно при цьому добиватися, щоб критика або вираження солідарності були чітко аргументовані.

3. Мозковий штурм. Метод є спільним очним обговоренням результатів індивідуального опитування групою експертів. Він реалізується в два етапи. Перший етап має назву "конференція ідей", його тривалість складає приблизно 1-1,5 години. На цьому етапі експерти висувають різні ідеї, трактування аналізованої ситуації. Ідеї протоколюються, але не обговорюються та не критикуються. При цьому ідеї можуть бути найрізноманітнішими, у тому числі й "примарними". Превалює принцип: чим більше ідей, тим краще. Після перерви, на другому етапі, ідеї обговорюються, оцінюються, потім вибираються ті з них, які визнаються найбільш правильними. Остаточний вердикт з проблеми може бути прийнятий шляхом явного чи неявного голосування. Процедура генерації та обговорення ідей можуть бути більш-менш формалізовані.

4. Метод "6-3-5". Він є досить формалізованою варіацією методу мозкового штурму. Цей метод передбачає такий порядок роботи експертної команди: до групи входять 6 чоловік, кожний з яких протягом 5 хвилин повинен висунути три пропозиції чи три гіпотези з приводу якогось аспекту вирішуваного завдання або аналізованої ситуації. Ідеї кожного експерта носяться до спеціальних формулярів, які передаються по колу. Після того як були розглянуті всі аспекти поставленого завдання та всі експерти отримали можливість висловитися, відбувається обговорення й оцінювання рішень і вибір найбільш правильного.

5. Критична атака. Метод також є варіацією методу мозкового штурму. Принципова відмінність – у критичній спрямованості обговорення. Реалізація методу включає декілька етапів. На першому етапі кожний учасник експертної групи пропонує своє рішення поставленого завдання (свою інтерпретацію при аналізі результатів індивідуального опитування) чи свою версію розвитку подій (при прогнозі). Рішення має пропонуватися з докладним аргументуванням. Далі кожний експерт повинен ознайомитися з думками своїх колег і знайти й аргументувати в пропонованих рішеннях максимально можливу кількість недоліків. На наступному етапі експерти збираються разом і по черзі обговорюють усі висунуті рішення. Завдання кожного автора – відстояти свою версію рішення, завдання опонентів – "рознести її дощенту". За підсумками дискусії експерти вибирають те рішення, яке викликало найменше нарікань і було найбільш обґрунтованим.

6. Експертне фокусування. Метод є однією з форм спільного очного обговорення проблеми (результатів індивідуального опитування). Експерти всебічно

розглядають досліджувану ситуацію, "фокусуються" на ній. Основна мета – виявити структуру даної проблеми, окреслити за можливості всі чинники, що визначають цю ситуацію (але не були врахованими в інструментарії індивідуального опитування), установити взаємозв'язки між ними. Обговорення має більш діловий характер, ніж при класичній версії мозкового штурму, тобто проходить без зайвого "марення".

7. Метод комісій. Також полягає в спільному обговоренні проблеми (результатів індивідуального опитування). Основна відмінність від фокусування – прагнення з'ясувати, у чому полягає суперечність між різними варіантами пропонованих рішень, знайти максимальну кількість "точок згоди" та дійти консенсусу.

8. Метод інтеграції рішень. Метод у своїй основі аналогічний методу комісій, проте більшою мірою формалізований. Він полягає у виробленні спільного рішення проблеми на основі виявлення сильних сторін окремих рішень і їх об'єднання. Метод реалізується в декілька етапів. На першому етапі експертам пропонується завдання, і вони розглядають і вирішують його незалежно один від одного. Потім до підготовленого формуляра експерти заносять свої індивідуальні рішення, тобто трактування аналізованої ситуації чи прогноз розвитку подій. На наступному етапі експерти спільно обговорюють завдання та всі запропоновані рішення з метою виявлення сильних сторін кожного окремого рішення, які також фіксуються у формулярі. При представленні індивідуальних рішень можливі варіації: або кожне рішення презентується автором і детально аргументується, або дотримується анонімність рішень, щоб уникнути тис-

ку авторитетів. Після того, як обговорені всі рішення та визначені сильні сторони кожного з них, виробляється синтезоване рішення на основі комбінування переваг окремих рішень.

9. Ділова гра. Метод може бути реалізований у різних формах. Найпоширеніша форма – моделювання попередньо аналізованих експертами в індивідуальному порядку процесів і (або) майбутнього розвитку прогнозованого явища в різних варіантах і розгляд отриманих даних. Розроблення процедури проведення ділової гри – достатньо складне завдання, тому йому потрібно приділити серйозну увагу. Мають бути чітко визначені та формально описані всі елементи гри: цілі й завдання, ролі учасників, сюжет і регламент. Важливим етапом будь-якої ділової гри є рефлексія – розбір ходу гри та підбиття підсумків. У даному випадку рефлексія полягає не тільки в аналізі самого ігрового процесу, але й в аналізі результатів моделювання досліджуваного явища.

10. Метод "суду". Він є одним з різновидів ділових ігор. Обговорення результатів індивідуального опитування експертів (або даних офіційної статистики) реалізується у вигляді судового процесу: моделюється "процес над проблемою". Вибираються "адвокат", "прокурор", "суд", "присяжні" й інші учасники "процесу". Кожний обстоює свою точку зору щодо аналізованого чи прогнозованого явища, аргументуючи її. Остаточний "вердикт" про досліджувану проблему визначається в два етапи: голосування "присяжних" і конкретизація рішення "суддями".

11. "Консиліум". Експерти досліджують проблему (інтерпретують результати індивідуального опиту-

вання, статистичні матеріали) подібно тому, як лікарі обстежують пацієнта: визначаються "симптоми" прояву проблеми, розкриваються причини її виникнення, проводиться аналіз, ставиться "діагноз" і подається прогноз розвитку ситуації.

12. "Коллективний блокнот". Метод в основі своїй аналогічний "індивідуальному блокноту", проте в цьому випадку блокноти одержують декілька експертів, кожний з яких знає, що він є учасником експертної групи. Можливий варіант, коли на початку роботи всі експерти збираються разом і їм розповідають про сутність виниклої проблеми та формулюють завдання. Далі кожний експерт працює зі своїм блокнотом протягом певного часу (при цьому також можливо, що різні експерти зосереджуються на різних сторонах проблеми). Другий етап реалізації експертизи полягає в тому, що блокноти збираються, інформація систематизується (дослідницькою командою чи керівником експертної групи), а далі в очному спільному обговоренні накопиченого та систематизованого матеріалу експерти приходять до рішення проблеми (пояснення результатів індивідуального опитування).

Як окремий метод виміру латентності І. Руценко пропонує використовувати *врахування непрямих показників*, тобто різних ознак, артефактів, які побіжно засвідчують розмір латентної страти¹. Щось подібне, наприклад, застосовували американські соціологи в період дії "сухого закону". Як згадував П. Лазарсфелд, "у ті часи люди навряд чи почали б зізнаватись у кількості вжитого спиртного, але його

---

¹ Див.: Руценко І.П. Соціологія злочинності // Спеціальні та галузеві соціології: Навчальний посібник. – К., 2003. – С. 251.

можна було визначити, підраховуючи пусті пляшки у смітникових баках"¹. У наші часи така методика може бути корисною при вивченні такого високолатентного явища, як корупція. Варто лише звернути увагу на окремі складові елементи стандартів споживання певних кіл посадових осіб (автомобілі, квартири, одяг тощо) та співставити з офіційними деклараціями про доходи.

Спеціальні методи вивчення латентної злочинності передбачають аналіз динамічних рядів злочинів; дослідження періоду від їх вчинення до розкриття та застосування санкції, екстраполяцію і т.п.

Багато вчених вважають, що у зв'язку з поширенням прихованих злочинів необхідно розробляти конкретні методики щодо їх оцінок і вимірювання. Так, І. Карпець пропонував дослідникам ураховувати злочини, що залишилися з різних причин невідомими органам влади, як поправочний коефіцієнт, хоча частка осіб, що їх скоїли, завжди буде відносно гаданим числом².

Про необхідність ураховувати латентні злочинні діяння говорить і В. Панкратов. Виказуючи сумніви про те, що зареєстровану злочинність можна брати як репрезентативну вибірку, він пояснює це наступним: "... через значну частку латентності окремих злочинів можуть не бути враховані деякі важливі ознаки, що характеризують їх змістовну сторону"³.

---

¹ Див.: Лазарсфелд П.Ф. Измерение в социологии // Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы / Пер. с англ. – М., 1972. – С. 143.

² Див.: Карпец И.И. Проблема преступности. – М., 1969. – С. 109.

³ Див.: Панкратов В.В. Методология и методика криминологических исследований. – М., 1972. – С. 101.

Р. Аванесов вважає, що абсолютно точні дані про злочинність у принципі ніколи не можуть бути одержані, що зареєстрована злочинність є достатньою базою для отримання репрезентативної вибірки, що дозволяє вивчати сутність даного антисоціального явища. І випадання з генеральної сукупності частки латентних злочинів ніяк не позначиться на результатах дослідження¹.

С. Віцин зазначає, що латентна злочинність не є суттєвою перешкодою для адекватної оцінки злочинності в цілому, оскільки для аналізу явища необов'язково мати всі відомості про нього. Тому, на його думку, щоб вивчати злочинність, яка знайшла відображення в кримінальній статистиці, достатньо використовувати вибірковий метод, який надає в розпорядження дослідників математична статистика. Звідси висновок: якою б великою не була латентна злочинність, залежність між показниками, що характеризують злочини, та особами, що їх скоїли, може бути встановлена абсолютно точно².

Певний інтерес заслуговують ті методичні прийоми зі встановлення латентних злочинів, які ґрунтуються на використанні статистичної інформації і математичного апарату, адже кримінологічні дослідження постійно доводять, що різниця між кількістю реально скоєних злочинів та інформацією про них в органах, які ведуть статистичний облік злочинів, дуже значний.

Так, наприклад, І. Шрага пропонував використовувати для визначення рівня латентних злочинів по-

---

¹ Див.: Аванесов Г.А. Криминология. Прогностика. Управление. – Горький, 1975. – С.56-58.

² Див.: Віцин С.Е. Моделирование в криминологии. – М., 1973. – С. 29-30.

рівняльний статистичний аналіз двох або декількох районів міста. Високий рівень латентності, вважав він, "найбільш вірогідний там, де, за даними статистики, вище питома вага вбивств і тяжких тілесних ушкоджень (тобто злочинів, що повно враховуються) у загальній кількості зареєстрованих злочинів, зафіксованих по лінії карного розшуку"¹.

Розрахунок індексу латентності для кожного району він здійснював за формулою: $ІЛ=(У+Т)/ВЗ$, де: ІЛ – індекс латентності; У і Т – статистичні показники умисних (необережних) убивств і тяжких тілесних ушкоджень; ВЗ – статистичний показник усіх злочинів, зареєстрованих по лінії карного розшуку².

Б. Панєв пропонує для визначення рівня латентних злочинів використовувати таку формулу: $К=Λ/(Λ+М+ЗН)$, де К – коефіцієнт повноти реєстрації; М – число встановлених незареєстрованих легких злочинів; Λ – загальне число зареєстрованих злочинів; ЗН – число встановлених незареєстрованих, тяжких злочинів³. Однак у наведеній формулі викликає сумніви використання як основи для визначення рівня латентних злочинів такого показника, як ЗН (число встановлених незареєстрованих, тяжких злочинів), що само по собі є величиною, яку треба знайти...

Підсумовуючи все вищесказане, треба ще раз зауважити, що гарантією отримання достовірної інфо-

---

¹ Див.: Комплексное планирование профилактики правонарушений. – М., 1979. – С. 82-83.

² Див. там само. – С. 82-83.

³ Див.: Панев Б. Общие теоретические и методические проблемы борьбы со скрытой преступностью // Выявление скрытых хищений средствами экономического анализа, а также путем совершенствования деятельности контрольно-ревизионных аппаратов. – М., 1977. – С. 38.

рмациї про реальний стан злочинності є правильний вибір методу, який, у свою чергу, залежить від чіткого визначення об'єкта та предмета дослідження в процесі його теоретичної підготовки.

ПІСЛЯМОВА

Практичне значення вивчення проблем латентної злочинності зумовлюється необхідністю реалізації відправних принципів кримінально-правової політики. Насамперед мова повинна йти про послідовну реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності за скоєний злочин, про забезпечення повноти й усебічності розслідування та розв'язання кримінальних справ, про адекватність і співрозмірність засобів правового впливу на злочинність¹.

Проте вимірювання реального стану злочинності – достатньо складний процес, а важливість і необхідність розроблення відповідних адекватних методів вимірювання цього явища полягають у наступному:

1. В основу кримінологічного аналізу стану, рівня, динаміки та структури злочинності беруться дані кримінальної статистики, які, як показує практика, далеко не завжди відображають реальний стан справ, оскільки за межами кримінальної статистики залишаються відомості, що стосуються прихованої частини цього соціального явища. Тому часто дослідники оперують недостатньо об'єктивними кількісними показниками злочинності.

2. З дослідженнями латентної злочинності пов'язана ще одна не менш важлива проблема – визначення

---

¹ Див.: Акутаев Р.М. Латентная преступность: актуальность проблемы и понятие // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 81.

розмірів реальної шкоди, яка завдається суспільству або окремій особі здійсненням злочинів. Тут слід зазначити й проблему ресурсних витрат правоохоронних органів (держави, платника податків) на виявлення та розкриття прихованих діянь. Потрібно також пам'ятати про вплив безкарності (повної або часткової) на формування антисоціальної установки правопорушників.

3. Оскільки врахована злочинність поки не може дати точного уявлення про генеральну сукупність усіх злочинних діянь, особливо якщо до її числа входить значна кількість латентних злочинів, недостатньо достовірним є і кримінологічне прогнозування.

4. Нарешті, розроблення кримінально-політичних рішень, розрахованих як на віддалену, так і на найближчу перспективу, неможливе без знання справжніх розмірів злочинності¹.

З'ясування фактичних розмірів злочинності вимагає також радикального вирішення проблем моральної статистики. Як відмічає І. Руценко, виникає парадоксальна ситуація, коли відповідальність за стан злочинності й одночасно збирання первинних даних і ведення статистики злочинів (яка є індикатором успіхів контролюючих установ) покладено на одні й ті ж органи – міліцію, службу безпеки тощо. "У цій ситуації не дивно, що спокуса штучно поліпшити показники, як правило, перемагає"².

Дотепер у кримінології залишається ціла низка проблем, які потребують подальшого розроблення: більш чітке визначення критеріїв латентності та поняття латентної злочинності; її систематизація, класифікація, розроблення методів її виявлення та вимірю-

---

¹ Див.: Сутурин М.А. Некоторые вопросы изучения и измерения латентной преступности // <http://www.lawinstitut.ru>

² Руценко І.П. Соціологія злочинності. – Х., 2001. – С. 252.

вання. Відсутні зараз і роботи, присвячені встановленню рівня латентної злочинності в межах окремих регіонів, хоча необхідність таких досліджень у кримінологічній літературі обґрунтовується вже давно.

Сьогодні управління соціальними процесами у сфері попередження латентних злочинів є однією з найважливіших функцій держави та суспільства, яка потребує подальшого вдосконалення правових основ, що вимагає серйозного наукового аналізу цих процесів.

Усе це зумовлює інтенсифікацію подальшого пошуку шляхів вивчення реального стану злочинності. До того ж ця проблема відразу виводить вузьку кримінологічну проблематику в широкий соціальний контекст, у сферу громадської зацікавленості та політичного резонансу. Не можна не погодитися з І. Руценком, який вважає, що "існує реальна можливість розробити щось на зразок загальної теорії латентних соціальних процесів, спираючись на спільні риси явищ, подібних до загальнокримінальної злочинності, корупції, сімейного насилля, поширення нелегальних наркотиків, проституції тощо"¹. Водночас створення такої теорії неможливе без удосконалення існуючих методів і розроблення нових способів отримання науково коректної інформації про дійсну злочинність.

---

¹ Руценко І.П. Соціологія злочинності. – Х., 2001. – С. 237-238.

Рекомендована література

---

1. Аванесов Г.А. Криминология. Прогностика. Управление. – Горький, 1975.

2. Акутаев Р.М. Использование методов социологических исследований для измерения латентной преступности и определения состояния латентности отдельных видов преступлений // Правовое государство и проблемы реформирования правоохранительных органов: Сборник трудов докторантов, адъюнктов и соискателей. – Вып. 5. Часть 1 / Под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Санкт-Петербургский юридический институт МВД России, 1995.

3. Акутаев Р.М. К вопросу о методах измерения латентной преступности // Государство и право. – 1998. – № 7.

4. Акутаев Р.М. Криминологический анализ латентной преступности: Дис.: ... д-ра юрид. наук. – СПб, 1999.

5. Акутаев Р.М. Криминология и латентная преступность: Монография. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 1998.

6. Акутаев Р.М. Латентная преступность: актуальность проблемы и понятие // Государство и право. – 1997. – № 12.

7. Акутаев Р.М. Латентная преступность: современное понимание. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 1998.

8. Акутаев Р.М. Некоторые аспекты борьбы с искусственно латентной преступностью // Государство и право. – 1999. – № 3.

9. Акутаев Р.М. О принципе методологического подхода к исследованию латентной преступности // Социально-правовые и психологические основы деятельности органов внутренних дел и внутренних войск МВД России: проблемы теории и практики: Материалы международной научно-практической конференции. Санкт-Петербург, 20-21 марта 1997 года. Часть 1 / Под ред. О.М. Латышева, В.П. Сальникова. – СПб.: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1997.

10. Алексеев А.М., Роша А.И. Латентная преступность и эффективность деятельности правоохранительных органов // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 19. – М., 1973.

11. Бабаев М.М. О пределах статистического анализа динамики преступности // Государство и право. – 2001. – № 9.

12. Бакаев О.В. Методи кримінологічних досліджень // Науковий вісник НАВС України. – 2001. – № 4.

13. Блувштейн Ю.Д. Криминология и математика. – М., 1976.

14. Босхолов С., Заморин А. Причины латентности преступности: поиск новых подходов // Латентная преступность: познание, политика, стратегия. – М., 1993.

15. Босхолов С.С. Криминологическая информация в правоприменительной деятельности органов внутренних дел. – Минск, 1990.

16. Булатов Г., Майоров Н. Показательность данных уголовной статистики // Вестник МГУ. Серия "Право". – 1969. – Вып. 3.

17. Ведерникова О.Н. Международный опыт сравнительно-криминологических исследований // Власть: криминологические и правовые проблемы: Сборник научных статей. – М., 2000.

18. Вицин С.Е. Моделирование в криминологии. – М., 1973.

19. Гаврилов Б. Способна ли украинская статистика о преступности стать реальной? // Государство и право. – 2001. – № 1.

20. Гишинский Я. Некоторые вопросы методологии криминологических исследований // Теоретические проблемы изучения территориальных различий в преступности: Ученые записки Тартуского государственного университета. – Вып. 817. – Тарту, 1988.

21. Горяинов К.К. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. – М., 1994.

22. Горяинов К.К. Латентная преступность в России: результаты исследования и меры борьбы // Латентная преступность: познание, политика, стратегия. – М., 1993.

23. Даньшин І.М., Оболенцев В.П. Латентна злочинність: поняття, причини, негативні наслідки // Вісник Університету внутрішніх справ. – 2000. – Вип. 10.

24. Джужа О., Голосніченко Д., Кирилюк А. Джерела криминологічної інформації про стан злочинності в Україні // Право України. – 2003. – № 12.

25. Дзиов Б.Б. Латентная преступность в контексте практики предупреждения и раскрытия преступлений // Латентная преступность: познание, политика, стратегия. – М., 1993.

26. Жигацкий П.Э. Латентный фон организованной преступности // Российский следователь. – 2005. – № 2.

27. Забрянский Г.И. Теоретические вопросы статистического исследования множественности преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. – 1973. – Вып. 19.

28. Зеленский А.Ф. Методика криминологических исследований. – К., 1992.

29. Йотсен М. Латентная преступность и законодательство: национальный и международный опыт // Латентная преступность: познание, политика, стратегия. – М., 1993.

30. Ковалкин А.А. Латентная преступность и методика ее выявления. – М., 1973.

31. Коган В.М. Социальные свойства преступности. – М., 1977.

32. Конев А.А. Криминологическая характеристика и предупреждение латентной преступности.: Автореф. дис. ... к-та юрид. наук. – М., 1980.

33. Конев А.А. Некоторые специфические признаки латентной преступности // Проблемы борьбы с преступностью. – Омск, 1977.

34. Конев А.А. Преступность и проблема ее реального измерения.: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М.: Акад. МВД РФ, 1993.

35. Косоплечев Н.П. Методы криминологического исследования. – М., 1983.

36. Криминологические исследования в мире. – М., 1995.

37. Криминология / Под ред. Дж. Ф. Шели; Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2003.

38. Кубинський В.А. До методології інтерпретації аналізу емпіричних даних криминологічних досліджень // Вісті Криминологічної асоціації України.: Альманах. Вип. 1. – Х.: Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2004.

39. Ландер Б. Техника корреляции. Анализ различных коэффициентов делинквентности // Социология преступности. – М., 1966.

40. Ларьков А.Н. Криминологические исследования в сфере экономики // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. – 1991. – № 130.

41. Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сб. материалов международного семинара. – М., 1993.

42. Ли Д.А. Уголовно-статистический учет: структурно-функциональные закономерности. – М.: Русский мир, 1998.

43. Литвак О. Латентна злочинність: деякі аспекти // Право України. – 2003. – № 12.

44. Лунеев В.В. Контроль над преступностью: надежны ли показатели? // Государство и право. – 1995. – № 7.

45. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ. – М., 1997.

46. Милиция в зеркале общественного мнения. Информационно-аналитические материалы по результатам социологических исследований. – Луганск, 2002.

47. Милюков С.Ф. Классификация скрытых преступлений по степени их латентности // Латентная преступность: познание, политика, стратегия. – М., 1993.

48. Минин Н.Я. Информатизация криминологических исследований (теория и методология). – Екатеринбург, 1992.

49. Никонов В.А. Преступность и репрессия: опыт использования методов математической статистики. – Тюмень, 1993.

50. Новиченко А.С. Методологические основы познания преступности. – М., 1991.

51. Панев Б. Общие теоретические и методические проблемы борьбы со скрытой преступностью // Выявление скрытых хищений средствами экономического анализа, а также путем совершенствования деятельности контрольно-ревизионных аппаратов. – М., 1977.

52. Панкратов В.В. Косвенные методы изучения преступности // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1967.

53. Панкратов В.В. Методология и методика криминологических исследований. – М., 1972.

54. Поклад В., Гнатенко Е. Некоторые проблемы права и правоохранительной деятельности в массовом сознании жителей г. Луганска. – Луганск, 2002.

55. Попович В. Теоретико-методологічний рівень розробки проблеми латентної злочинності // Право України. – 1999. – № 11.

56. Преступность, статистика, закон. – М., 1997.

57. Ревин В.П. Применение статистических методов анализа и прогнозирования в сфере борьбы с преступностью // Труды Академии МВД СССР. – М., 1989.

58. Рущенко І. Діалог соціолога та юриста про латентну злочинність і не тільки про те... // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2.

59. Рущенко І.П. Латентные социальные процессы: теоретические и практические аспекты исследований наркомании // Социс. – 1999. – № 10.

60. Рущенко І.П., Соболев В.О., Ярмиш О.Н. Криміногенна ситуація великого міста: методика соціологічного вимірювання // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1997. – № 2.

61. Рущенко І.П. Соціологія злочинності // Спеціальні та галузеві соціології: Навчальний посібник. – К., 2003.

62. Рущенко І.П. Соціологія злочинності. – Х., 2001.

63. Рыбальская В.Я. Виктимологические исследования преступности несовершеннолетних // Актуальные вопросы укрепления законности и правопорядка в районах интенсивного экономического развития Урала, Сибири и Дальнего Востока: Сб. науч. трудов. – М., 1979.

64. Рябцев В.П. Борьба с латентными хищениями на железнодорожном транспорте // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1972. – Вып. 15.

65. Сутурин М.А. Некоторые вопросы изучения и измерения латентной преступности // <http://www.lawinstitut.ru>

66. Тарарухин С.А. Методология, методы и методика криминологических исследований // Проблемы юридической науки та правоохоронної практики МВС України. – К., 1994.

67. Франк А.В. О виктимологических исследованиях // Вопросы уголовного права, прокурорского надзора, криминалистики и криминологии. – Душанбе, 1971. – № 3-4.

68. Фролова О. До проблем інформаційно-методичного забезпечення кримінологічних досліджень // Право України. – 2003. – № 5.

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ 1. Методологія вивчення латентної злочинності.....	6
Розділ 2. Світовий досвід вивчення латентної злочинності.....	16
Розділ 3. Методика вивчення латентної злочинності.....	22
Післямова	37
Рекомендована література	40

Навчальне видання

Поклад Василь Іванович
кандидат філософських наук

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ЛАТЕНТНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Навчальний посібник

Редактор *І.Ю. Хижнякова*
Технічні редактори *О.В. Васильєва, С.С. Свістунова*
Комп'ютерна верстка *О.Є. Масалова*

Підписано до друку 31.01.2007. Папір офсетний. Формат 60x84 ¹/₁₆.
Друк RISO. Гарнітура Bookman Old Stile. Ум. друк. арк. 3,0.
Ум. фарбо-відб. 3,0. Обл.-вид. арк. 2,75.
Тираж 300 прим. Зам. № 9.

Редакційно-видавничий відділ ЛДУВС
Друкарня РВВ ЛДУВС
91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. К. Маркса, 4